ISSN 2181-7324

ЎзМУ ХАБАРЛАРИ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

№ 1/4 ✿ 2016

Аслига тўғри

М. Ҳодирхонов

Ижтимоий-гуманитар фанлар йўналиши

Направление социально-гуманитарных наук

Social-humanitarian sciences

ВЕСТНИК НУУз ✿ ACTA NUUz

ЎзМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУз

ACTA NUUz

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ 1997 ЙИЛДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

2016

1/4

Ижтимоий-гуманитар фанлар туркуми

Бош муҳаррир:

А.А. АБДУШУКУРОВ – ф.- м.ф.д., профессор.

Бош муҳаррир ўринбосари:

А.Х. ХАИТБАЕВ – к.ф.н.

Таҳрир ҳайъати:

Муртазаева Р.Ҳ. – т.ф.д., проф.
Юнусова Х.Э. – т.ф.д.
Кобзева О.П. – т.ф.д.
Одилов А.А. – т.ф.н., доц.
Тўйчиев Б.Т. – ф.ф.д., проф.
Нурматова М.А. – ф.ф.д.
Абдусамедов А.Э. – ф.ф.д., проф.
Қурбонов М. – п.ф.д., проф.
Мардонов Ш.Қ. – п.ф.д, проф.
Ғозиев Э.Ғ. – псих.ф.д.
Мўминов А.Ғ. – с.ф.д.
Ганиева М.Ҳ. – соц.ф.д., проф.
Холманова З.Т. – фил.ф.д., проф.
Каримов Б.Н. – фил.ф.д., проф.
Рахмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.
Жабборов.Н.А. – фил.ф.д., проф.
Халикова М.И. – фил.ф.н.
Маматова Ё.М. – фил.ф.д., проф.
Сиддиқова И.А. – фил.ф.д., проф.

Маъсул котиб: К. РИХСИЕВ

ТОШКЕНТ – 2016

Раббимова Ф. Умумий ўрта таълим мактабларида биологияни ўқитишда ҳамкорликда ўқитиш технологияси . 186
Саидова Ф.Б. Методика менежмента качества высшего образования в республике Узбекистан 189
Хонкулов У.Х. Математика ўқув дастурларининг "комбинаторика", "эҳтимоллар назарияси ва математик статистика элементлари" бўлимларини такомиллаштириш бўйича тавсиялар... 193
Умаров Ш. Мовароуннаҳрга ҳадис илмини кириб келишида Абдулҳамид Кеший илмий меросининг аҳамияти.. 198
Ўтамуродов А. Ўзбекистонда сиёсий модернизация жараёнларини амалга оширишнинг ўзига хос жиҳатлари 201
Egamberdieva N.M. Bo`lajak o`qituvchilarni kasbiy ijtimoiylashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari 204
Эргашева М. "Авесто"да ўз-ўзини ташкиллаш жараёнини англашнинг гносеологик хусусиятлари............ 207
Юсупов Т.Б. Совершенствование диагностики и оценки рисков финансирования инвестиционных проектов акционерных предприятий Узбекистана.. 211
Шоймардонов Т.Т. Қайта тайёрлаш ва малака ошириш муассасаларининг интеграллашган ахборот таълим портали.. 215
Шапатов Ш. Ахборот хуружлари ва уларнинг айрим хусусиятлари.. 220

Филология

Abdullayeva N.E. Speaking activities as the methods of teaching English as a foreign language 223
Адилова Ф.М. Интертекстуальность в произведениях Э.Хемингуэя 226
Абдураҳмонов А.А. Лирикада нур ва оқ ранг уйғунлиги 229
Abdullayeva R.Y. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da xarakterni aks ettiruvchi birliklar tasnifi 232
Алиева Э.А., Евкачева З.М. Обращение как синтаксическая единица 235
Валиева Г. Паремияларда лисоний-маданий тушунчаларнинг метафора усулида ифодаланиши................ 239
Gazieva D.I. Ingliz va o'zbek tillarida kesim o'rnida kelgan fe'llarning komponent tahlili 243
Каминская Е.М. Поэтика ранних очерковых произведений С.П.Бородина 246
Qurbonova B. Badiiy matnda o'rin ma'nosini ifodalovchi tabiatga aloqador otlarning qo'llanilishi.................... 251
Мамажонова Д. Types and features of learning styles 253
Пазлитдинова Н.З. Меҳригиёҳ, мандрагора ва женьшень фитонимларининг номинацион-мотивацион ва этимологик хусусиятлари... 256
Пирманова Г.Н. Факторы и условия изучения студентами художественного наследия Англии с активизацией интереса к английскому языку... 259
Садинова Н.С. Оксюморон контраст ҳосил қилувчи восита.. 263
Тлеуниязова Г.Б. Лирик асарлар композициясида пейзажнинг бадиий-эстетик вазифалари....................... 266
Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларда "жинс" концепти 270
Уралов А. *-ХОНА* аффиксоидли ясалмалар ва маъно товланиши 275
Мирзаганиева К.Р. Техника олий ўқув юртларида чет тилларини ўқитишда информацион технологиялардан фойдаланиш 278
Муҳаммаджонова Г. Омон Мухтор романларида Навоий образи.. 281
Мирзаганиева К.Р. Создание условий для организации обучения, ориентированного на международные стандарты 284
Нурмуратова Ҳ.Я. Флорионимларнинг кўчма маънолари ва терминларига изоҳ.. 286
Рустамов И.Т. Латифаларнинг прагматик турлари 289
Раджабова Г.Г. The effectiveness of assessment in teaching English.. 294
Samieva S.N. Advantages and disadvantages of total physical response method in teaching foreign language...... 297
Saidaxmedova O.I. O'zbek va ingliz tillarida lisoniy-madaniy tushunchalarning ifodalanishi............................ 300
Курбанова С.Р. Нутқий этикет бирликларининг лингвомаданий аспекти... 303
Xolmuradova M. "Qutadg'u bilig"dagi aforizmlar semantikasi.. 306
Абдуллаева Н.Р. "Яхшилик" ва "Ёвузлик" концептларини ифодаловчи бирликларнинг таҳлили (инглиз ва ўзбек тиллари луғатлари асосида) 309
Хошимхуджаева М. Формирование фитонимической лексики узбекского языка.. 312
Рустамова Н.Р. Ривожланган мамлакатларда медиа таълим тараққиёти (инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатлар мисолида) 316
Муҳиддинова Д.З. Араб ва ўзбек замонавий ҳикоянавислигида Магик реализм унсурлари....................320

O`ZBEK TILIDA XARAKTERNI AKS ETTIRUVCHI SO`ZLAR TASNIFI

Abdullayeva R.Yu. *

RESUME

Ushbu maqolada shaxsning individual xususiyatlari tashkil etuvchisi falsafiy kategoriya hiso xarakter o`zbek adabiy tilining leksik qatlami asosida tasnif qilingan. Ushbu tasnifni amalga oshirishda tarixidagi yondashuv va yo`nalishlar inobatga olingan. Xarakter bildiruvchi birliklar (so`zlar va ibora guruh va sakkiz guruh osti a`zolariga taqsimlangan holda tasniflangan . Ushbu tasnifni amalga oshirish va zaruriyati xususida mulohazalar va takliflar keltirilgan. Tasnif zaruriyati asoslangan. Xarakter lingvisti nazardan o`rganilishiga doir fikrlar mavjud.

***Kalit so`zlar:*** *xarakter , temperament, Arastu tasnifi, "yaxshi xarakter", "yomon xarakter", hisla tasnif tamoyillari, munosabatlar doirasi, jamoa va ayrim shaxslarga bo`lgan munosabat, mehnatga munosabat, predmet – hodisalarga bo`lgan munosabat, shaxsning o`z-o`ziga bo`lgan munosabati.*

Inson, uning ichki olami , ruhiyati, dunyoqarashi mavzusi barcha davrlar uchun birdek qiziq va dolzarb muammo bo`lib kelgan. Xususan, shaxsning individual xususiyatlari : xarakter va temperament masalasi hali – hanuz o`zining yakuniy yechimini topmagan, eng so`nggi qat'iy xulosalar aytilmagan.Bugungi inson shaxsiyatiga bo`lgan yangicha qarash , antroposentrik paradigma fanlari inson omilining ustuvor jihatlari tadqiqini amalga oshirayotgan bir paytda ushbu tushunchaning tub mohiyati bilan qiziqish, uni keng ko`lamda ko`rib chiqish zaruriyati yuzaga keldi deyish mumkin. Xarakter so`zi ilmiy atama sifatida bir necha ijtimoiy fanlar: psixologiya, sotsiologiya, adabiyotshunoslik fanlarida qo`llaniladi. Adabiyotlarda keltirilgan tavsif va ta'riflardagi nisbiylik mualliflar tomonidan qayd etilgan. Bunga asosiy sabab sifatida xarakter ijtimoiy muhit, tashqi ta'sirlar natijasida o'zgarishi mumkinligi, u individual va umummilliy ahamiyat kasb etishi mumkinligi qayd etilgan. Shunga qaramay , shaxs xarakteri asosini tashkil qiluvchi birlamchi va barqaror xususiyatlar asosida bir necha bir necha tasniflar amalga oshirilgan. Bu boradagi dastlabki tasnif sifatida Arastuning "Poetika" asarida keltirib o`tilgan tasnif o`rinlidir. Ushbu asarda xarakter so`zi ilmiy atama sifatida qo'llaniladi. Ushbu o'rinda xarakter tragik asar qahramonida anday aks ettirilishi lozimligi to`g`risida mulohaza yuritilgan. Arastu xarakter tushunchasini keng miqyosda oladi va quyidagicha mulohaza bildiradi: " Shaxs agar o`zining gaplari va ishlarida qandaydir maqsadga amal qilsa, xarakterga ega bo'ladi. Agar shaxs yaxshi maqsadlarni ko`zlasa, xarakteri ham yaxshi bo'ladi[1]." Ushbu ta'rifda bir o'ringa ahamiyat qaratish zarur. "Xarakterga ega bo'lmoq" , demak, o'zida vaziyat , shart- sharoit talabidan kelib chiqib turli xarakter xususiyatlarini aks ettiruvchi toifa ham mavjud. Zamonaviy psixologiya ilmida ushbu toifaga nisbatan "shaxssizlar" atamasi qo'llanilmoqda. Ushbu ta'rifning davomi sifatida "Agar shaxs yomon maqsadlarni ko`zlasa, xarakteri ham yomon bo'ladi. "Jumlasini keltirishimiz mumkin. Keyingi davr vakillari izlanishlarida ham ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini yoritishga qaratilgan qator izlanishlar bo'lgan. Shaxs xarakterini belgilashda uning tashqi belgilari (xiromantiya – qo'l barmoqlari va kaftdagi chiziqlar; fatsioniomika - yuz qirralari va ularning bir-biriga nisbatan joylashuvi nazarda tutiladi) asosida yondashish qattiq tanqid ostiga olingan. Shunga qaramay, o`rinli mulohazalar va asosli tasniflar amalga oshirilgan o`rinlar ham Xususan, U. Sheldon, E. Fromm, K. Leo Lichko tadqiqotlari buning yorqin dalilidir.

Bir so'z bilan aytganda, yuqorida o'tilgan faktlar xarakter so`zi psixolog adabiyotshunoslik ilmi uchun atama tasdiqlaydi. E'tiborli tomoni shundaki, us o`zbek tilining so`zlashuv uslubida ham faol Ushbu so`z " boshqalarni ta'riflash, baho maqsadida qo`llaniladi. O`zbek tili so`zlashuv xarakter so'zining qo'llanish doirasi haq yuritadigan bo'lsak , bizningcha, eng sodda va tasnif Arastu tasnifi sanaladi:

1. Yaxshi xarakter – insonga xos bo'l xislatlar majmui.

2. Yomon xarakter – insonga xos bo'l xislatlar majmui.

Ijobiy va salbiy hislatlarni ham psixologiya ilmida keng tarqalgan quyidagi birlashtirishimiz mumkin. Bu tasnif quyidagich

1. Jamoa va ayrim shaxslarga munosabatni ifodalovchi xususiyatlar;

2. Mehnatga bo'lgan munosabatni ifo xususiyatlar;

3.Narsalarga bo'lgan munosabatni ifo xususiyatlar;

4. Shaxsning o`z- o`ziga bo'lgan mun ifodalovchi xususiyatlar;

Xislatlar birlashib , turg'un, barqaror, tashkil qiladi. U shaxsning ajralmas , o`zgarmas birlamchi sifati o'laroq aytiladi U o'zlashmaning yunon tilidagi "tanganing tushirilgan rasm ", " tamg`a"[3] ma'nolar keladi. So`zlashuv uslubida ko'plab o'rinlarda keltirib o`tganimiz yetakchi xislat xarakter keltiriladi.

Fikrimizni "O`zbek tili izohli lug'a keltirilgan quyidagi misollar asosida asoslaymiz

1) yaxshi xarakterga xos xislatlarni bil so`zlar:

a) adabli – xulq- atvori yaxshi, odobli , tar

misol: odoli bola;

munosabatlar doirasiga ko`ra: jamoa va odamlarga bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi xis

b) adolatli - adolat bilan ish ko`ruvchi , asosida ish ko`ruvchi;

misol: adolatli inson, adolatli jamiyat;

munosabatlar doirasiga ko`ra : jamoa va ay

---

* Abdullayeva R.Yu. – O`zMU magistranti.

slarga bo'lgan, mehnatga bo'lgan, predmetlarga ;an munosabatlarni ifodalovchi xislat;

) bag'rikeng-insonlarga nisbatan barcha sohalarda ayrim sohalarda mo'tadil, inson shaxsiyatini 'lovchi;

misol: bag'rikeng inson, bag'rikenglik tamoyili;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoa va ayrim slarga bo'lgan munosabatni ifodalovchi xislat;

:) batartib -voqea – hodisalarga nisbatan tartibli;

misol: batartib inson, batartib xonadon;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoaga; ayrim ıslarga; mehnatga; predmetga munosabatni alashda qo'llanuvchi xislat;

2) yomon xarakterga xos hislatlarni ifodalovchi :lar:

a) adabsiz- xulq- odobi yomon, tarbiyasiz ɔnga nisbatan qo'llanilganda)

odob – axloq me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan lisa va predmatlarga nisbatan qo'llanilganda);

misol: adabsiz bola, adabsiz gap;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoa va ayrim :slarga, predmetga bo'lgan munosabatni ifodalovchi ;

b) adolatsiz-odillik tamoyillariga rioya aydigan, munosabatlarda huquqiy, ijtimoiy, siyosiy, aniy va hk. sohalarda tenglik tamoyillariga rioya aslik;

misol: adolatsiz inson, adolatsiz jamiyat;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoa va ayrim larga, predmetga bo'lgan munosabatni ifodalovchi

d) avroqchi- mohiyatan to'g'ri bo'lmagan narsa - alarga kishini ishontirishga harakat qiluvchi kishi; ın ozdiruvchi (ushbu so'zning o'zagida "avramoq" radi , masalan : ilon avrovchi;

misol: avroqchi odam;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoa va ayrim larga bo'lgan munosbatni ifodalovchi illat;

e) arizaboz-arizalar, shikoyat xatlari yozishga mukkasidan ketgan kishi

misol: arizaboz kishi, arizabozlik qilmoq;

munosabatlar doirasiga ko'ra: jamoa va ayrim shaxslarga bo'lgan munosabatni ifodalovchi illat [4].

Ushbu qatorni istalgancha davom ettirish mumkin, lekin ishdan ko'zda tutilgan maqsad xarakterning tashkil etuvchilaridan biri dominantlik hasil qilishi va insonni ta'riflashda birlamchi ahamiyat kasb etishini asoslash.

Xislatning ijobiy yoki salbiy hislatga ega ekanligi keltirib o'tganimiz tasnifga a'zo bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, xarakter va xislatlarni ifodalovchi so'zlar o'zbek tili so'zlashuv uslubida qorishiq holda qo'llaniladi. Zamonaviy psixologiya ilmida temperament va xislatlarga xarakterni tashkil qiluvchi omillar sifatida qaraladi. Xarakter va xislat ifodalovchi so'zlar butun–qism munosabatida bo'ladi:

Xarakter (yaxshi)-tarbiyali, odobli, mas'uliyatli, kamtarin, batartib va hk. (munosabatlar farqlanmagan holda)

Xarakter (yomon) –tarbiyasiz, odobsiz, loqayd, takabbur, shuhratparast va hk. (munosabatlar farqlanmagan holda)

Ushbu o'rinda yana bir mulohazani qayd etib o'tish o'rinli. *Keltirganimiz xarakter tasnifi har bir kishida o'zini to'laqonli oqlamaydi. Chunki bir shaxsda ikkinchi guruh xislatlaridan ayrim elementlar bo'lishi mumkin. Jan Pol aytganidek: "Xarakter bitta yoki bir qancha xususiyatlar bilan emas, balki ularning darajasi va o'zaro munosabatlariga qarab aniqlanadi"* [5]. Badiiy asarlarda tasvirlangan ichki kolleziyalar girdobidagi kishi obrazi ham buning yorqin misolidir [6].

Xarakterlar orasidagi ushbu oraliq guruhlarni o'rganish, psixologiya fanining, ushbu guruh haqida tushuncha mavjud ekan uni ifodalovchi xislat nomi ham, mavjud bo'ladi. Ushbu so'zlarni tadqiq qilish filologiya fanning oldida turgan vazifadir.

ADABIYOTLAR

1. Arastu. Poetika. Yangi asr avlodi.T - 2011. –B. 40
2. B.Karimova. Psixologiya.A.Qodiriy nomidagi xalq merosi .T- 2002. –B. 130
3. P.I. Ivanov , M.E.Zufarova.Umumiy psixologiya.O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti .T- 2008.B. 367
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Birinchi tom. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti .T- 2006. B 22, 23 , 24
5. Psyznaiyka. Net. Psixologiya ot A do Ya
6. Uz. Infocom. Qadr –qimmat bulog'i: Xarakter haqida (1 – qism)

РЕЗЮМЕ

В статье основа индивидуально качества человека считается философской категорией; характер ютрен через призму лексики узбекского литературного языка.

Ключвые слова: характер, темперамент, классификация Аристотеля, "хорошее поведение", "плохой ктер", классификация, принципы классификации, аура отношений , отношение к коллективу и видуалному лицу, отношение к труду, отношение к предмету, отношение лица самому себе.

RESUME

In this article it is classificated in- individual personal convey character principally literary uzbek language. rive this classification confidenced historical approach philosophy and tendencies . Unities which informed acter classificated in to two group and eighth under groups.